

УДК 37.013

Світлана Луців

ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається проблема педагогічного спілкування як засобу формування мовної особистості. Доводиться, що педагогічне спілкування є явищем поліфункціональним. Стверджується, що воно забезпечує обмін інформацією, співпереживання, пізнання особистості, самоутвердження, продуктивну організацію взаємодії. Зазначається, що педагогічне спілкування допомагає вчителю організувати взаємодію на уроці й поза ним як цілісний процес. Встановлено, що спілкування є однією з найважливіших умов для навчання і виховання як опосередкованої спілкуванням спільної діяльності вчителя й учнів.

Ключові слова: педагогічне спілкування, засіб, особистість, мовна особистість, мовлення, педагогічне мовлення.

Проблемне поле сучасних досліджень мовної особистості в педагогічній діяльності достатньо широке. Сьогодні є важливими питання, пов'язані з вивченням теоретико-методологічних основ становлення та розвитку мовної особистості, осмислення діалектики індивідуального й соціального в розвитку й діяльності особистості, її аксіологічних орієнтирів тощо. Важливе місце належить проблемі самореалізації й самоствердження мовної особистості в умовах зміни освітньої парадигми. Зокрема це стосується гуманізації освіти, переорієнтації педагогічного процесу з суб'єкт-об'єктної моделі на суб'єкт-суб'єктну, впровадження котрої передбачає широке застосування педагогічного спілкування в навчальному процесі.

Вагомим внеском у вивчення зазначеної проблеми є ґрунтовні розробки проблематики педагогічного спілкування, зокрема праці О. О. Бодальова, В. В. Бойка, С. Л. Братченка, Ф. Н. Гоноболіна, Г. В. Дьяконова, Є. О. Каїмова, С. В. Кондратьєвої, Д. Ф. Крюкової, Н. В. Кузьміної.

Вплив когнітивних структур особистості педагога на результативність професійного спілкування вивчали Л. В. Змієвська, М. Й. Іванов, І. О. Іванчук, І. П. Шкуратова.

У науково-психологічній літературі стилі педагогічного спілкування поділяються на авторитарний, ліберальний та демократичний, що відповідає концепції стилів керівництва, в яких розрізняються формальна та змістова сторони (Р. Бернс, В. П. Сімонов та ін.). Формальна сторона стилю спілкування характеризує форму комунікативного звернення вчителя до учня, а змістова – суть його комунікативних дій і вчинків, їх

мету, спрямованість, смисл.

Відповідно до розуміння особистісного, ситуаційного та поведінково-операційного аспектів стилю педагогічного спілкування дослідники розрізняють його внутрішню та зовнішню підструктури (В. М. Галузьяк, І. М. Галян, С. Д. Максименко та ін.); мотиваційно-ціннісну, орієнтаційну, емоційно-вольову та операційно-виконавську підструктури (М. А. Березовін, Я. Л. Коломинський, Г. М. Мешко та ін.).

Необхідною умовою всебічного особистісного розвитку учнів є побудова педагогічного процесу на принципах діалогу. Ряд дослідників стверджує, що діалог є найбільш адекватним суб'єкт-суб'єктному характеру людської природи й тому найсприятливішим для організації продуктивних, особистісно-розвивальних контактів між людьми, в тому числі в процесі навчально-виховної взаємодії (З. С. Карпенко, В. П. Москалець, Л. А. Петровська, А. С. Співаковська та ін.).

Проблема «людина і мова» знайшла своє відбиття в працях О. О. Потебні, В. Гумбольдта. Словосполучення «мовна особистість» з'явилося в працях лінгвістів наприкінці ХХ століття (К. Ажеж, Р. Будагов та ін.). До необхідності вивчення мовної особистості як цілісного феномена, як фактора, що інтегрує розрізнені інтереси й результати дослідницької практики, прийшли сучасні вчені різних галузей науки, тому що ґрунтом цих інтересів є лінгвістична парадигма. Сучасні педагоги й мовознавці стверджують, що лінгводидактика вже давно концентрує свої інтереси навколо мовної особистості і появі цього терміна треба завдячувати саме цій науці [1, с. 11].

Професор М. І. Пентилюк пропонує визначення мовної особистості як людини, «яка є носієм мови, володіє лінгвістичними знаннями та високим рівнем комунікативних умінь і навичок, дбає про красу й розвиток власного мовлення» [6, с. 16].

Метою статті є вивчення педагогічного спілкування як засобу формування мовної особистості.

Сучасні освітні трансформації відбуваються в умовах переходу людства до інформаційного суспільства, визначальними рисами якого є орієнтація на коеволюцію соціального й природного, високий рівень інформатизації та екологізації. Водночас розв'язання глобальних проблем залежить від того, який тип людини буде сформований сучасним суспільством, якими виявляться рівень її індивідуальної свідомості, характер і широта міжособистісних зв'язків, ступінь соціальних узалежнень тощо. Усі ці складові необхідні для функціонування так званої «відкритої відповідальної самосвідомості» особистості. І такі особистісні властивості й характеристики задає суспільство за допомогою освіти.

Можна стверджувати, що першочерговим завданням вищої школи сьогодні є підготовка висококваліфікованих спеціалістів, які будуть в майбутньому носіями національної та людської гідності, патріотизму,

порядності, творцями матеріальних та духовних цінностей. Провідна роль у цьому процесі відводиться навчанню та вихованню, які ефективні лише за умови формування та функціонування оптимального педагогічного клімату.

У сучасних умовах постало завдання зміни педагогічної парадигми. Нова парадигма має сприяти реалізації мети «знаходження паритетних співвідношень між універсальною загальнолюдською спрямованістю освіти та її етнокультурною функцією, пов'язаною із передачею унікальної спадщини, збереженням національної ідентичності, і, нарешті, можливістю побудови індивідуально орієнтованого навчального процесу» [7, с. 245].

В основі гуманістично орієнтованої освіти лежать особливого типу стосунки співтворчості, співробітництва, поваги, уваги, щирості. У їх упровадженні у сферу освіти на перший план висувається не тільки виховання учня чи студента, але й підготовка вчителя, викладача, здатного реалізовувати у своїй професійній діяльності основні принципи гуманістичного виховання. Тому сучасну ситуацію, що склалася у сфері освіти й підготовки вчителів, можна позначити як орієнтовану на ідеали гуманістичної педагогіки. У цьому ракурсі стан української освіти відтворює провідні тенденції розвитку світового педагогічного процесу.

Ставлення людини до людини по-різному склалися в історії культури. Суспільне життя породило два типи відносин людини до людини: відносини суб'єкта до об'єкта, що виступають у формі прямого перетворення фізичного чи психічного, у формі управління; та відносини суб'єкта до суб'єкта – у формі людського спілкування, це відносини до іншої людини, як до рівної, самосвідомої, вільної істоти, як до друга, товариша. Тільки спілкування в найбільш розвинутих своїх формах перемагає маніпулятивне ставлення до людини, тобто заставляє бачити в ньому не засіб вирішення якихось певних завдань, а вищу ціль життя й культури. В тій сфері діяльності, де людина розглядається лише як засіб, вона залучається лише з тієї сторони, яка потрібна для досягнення цілі даної діяльності. Тому й у сфері науки, й у сфері виробництва і в політиці людина виступає й розвивається односторонньо. Спілкування, коли воно звільняється від обслуговування якихось форм діяльності й стає самоцільним – тобто спілкування людей заради їх самоутвердження, самореалізації і саморозвитку людини. Тільки в цій цілісності буття, людина стає повноцінним суб'єктом з вираженою унікальністю і єдністю [7, с. 246].

Педагогічне спілкування становить основу професійної діяльності учителя.

Можна стверджувати, що педагогічне спілкування – це система органічної соціально-психологічної дії учителя-вихователя і вихованця в усіх сферах діяльності, що має певні педагогічні функції, спрямоване на створення оптимальних соціально-психологічних умов активної та результативної життєдіяльності особистості.

С. У. Гончаренко зазначає, що спілкування – це необхідна умова формування, існування й розвитку особистості. Він виділяє такі форми спілкування: безпосереднє, формальне й неформальне, парне й групове [2, с. 317].

Оптимальним треба вважати таке спілкування педагога з вихованцями в процесі навчально-виховної роботи, яке створює найбільш сприятливі умови для розвитку позитивної мотивації в навчальній діяльності, для соціально-психологічного розвитку дитини, забезпечує сприятливий емоційний клімат у всіх сферах діяльності, ефективно керує соціально-психологічними процесами в учнівському колективі та дає змогу максимально використовувати особистісні якості вихованців.

Щоб вирішити цю проблему, тенденції розвитку сучасної освіти характеризуються чітко позначеним переходом у стосунках між учителем і учнем від суб'єкт-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних. Це дозволяє кожному учневі або студентові максимально реалізувати свій власний потенціал при інтелектуально-духовній взаємодії з учителем чи викладачем, який за допомогою діалогу скеровує цей процес у найсприятливіше річище одержання знань. Діалог у навчальному процесі – це форма педагогічної взаємодії учителя – учня (учня – учня) в умовах навчальної ситуації, в ході якої відбувається інформаційний обмін, взаємний вплив і регулюються відносини. Специфіка навчального діалогу визначається цілями, умовами та обставинами взаємодії [2, с. 96].

Педагогічне спілкування характеризується наступними функціями: пізнання особистості; обмін інформацією; організація діяльності; співпереживання; самоутвердження; обмін ролями. У відповідності з логікою педагогічного процесу виділяють такі основні етапи педагогічного спілкування: прогностичний (моделювання майбутнього спілкування з класом), «комунікативна атака» (організація спілкування на початку взаємодії), управління спілкуванням у ході педагогічного процесу, аналіз спілкування.

Усне мовлення є основним засобом педагогічного спілкування. У сфері професійного спілкування вчителя мовлення є професійно педагогічним, що відповідає таким критеріям: мовному (нормативність, правильність) та мовно-змістовому (точність, логічність, ясність, доступність, доречність, чистота, різноманітність, естетичність). Під педагогічним мовленням розуміють таке мовлення, що характеризується конкретністю, чіткістю та якістю думок, їх логічним ходом, дохідливістю, переконливістю, впливовістю, здатністю викликати в учнів чи студентів відповідні почуття. Мова вчителя має поєднувати в собі суворість логіки вченого, дохідливість популяризатора, образність і надійність письменника [3, с. 11].

Слово вчителя має впливати на почуття і свідомість, має стимулювати мислення й уяву, створювати потребу пошукової діяльності.

Педагогічне спілкування як засіб формування мовної особистості базується на певних вимогах до мовлення педагога, і передовсім до його інтонаційної виразності.

Під інтонаційною виразністю мовлення розуміють вираження почуттів і емоцій за допомогою голосу. Із засобів інтонаційної виразності мовлення, які є найхарактернішими для педагогічного спілкування, увагу передовсім треба звернути на темп мовлення, паузи, логічні наголоси й дати їм стислу характеристику.

Так, темп мовлення – швидкість вимови складів, слів, фраз, що залежить від індивідуальних звичок людини, її характеру, настрою, темпераменту. Доречно наголосити, що темп мовлення педагога залежить від мети, вікових та індивідуальних особливостей аудиторії, характеру навчального матеріалу, міри складності його змісту [10].

Паузи в мовленні визначаються як тимчасові зупинки його звучання. Паузи поділяють мовленнєвий потік на складові частини і відіграють значну роль в організації сприймання та засвоєння матеріалу. Важливо підкреслити, що мовлення педагога без пауз сприймається аудиторією приблизно так, як мовлення в швидкому темпі. Характерною особливістю такого мовлення є монотонність. Водночас потрібно звернути увагу на те, що велика кількість пауз уповільнюють його темп, негативно впливають на ефективність сприймання матеріалу.

Практика формування педагогічного спілкування потребує використання логічних та організаційних пауз. Логічні паузи дають змогу педагогу обдумати наступну фразу, а аудиторія в цей час осмислює те, що сказав педагог, мобілізує увагу для сприймання нового матеріалу. Організаційні паузи необхідні педагогові для того, щоб зосередитися для переходу від одного її етапу до іншого [10].

В організації смислової структури мовлення значна роль належить і логічним наголосам. Важливо пам'ятати, що вони визначаються як довільне виділення одного з елементів висловлювання з метою збільшення його семантичного значення. За допомогою логічних наголосів виділяються слова, які несуть більше смислове навантаження. Правильне використання логічних наголосів робить мовлення зрозумілим, точним. Водночас надмірна кількість логічних наголосів збіднює мовлення, веде до перекручення думки.

З огляду на сказане ніяк не завадить підкреслити, що педагогічне спілкування буде невдалим або взагалі неможливим, якщо мовленню педагога притаманні такі недоліки: неправильна дикція, невміння інтонувати мовлення, неправильні наголоси, надмірна чи недостатньо голосна вимова, невиправдане уповільнення темпу.

Освіта здійснює соціалізацію особистості, тобто забезпечує передачу загальнолюдського досвіду й культури від покоління до покоління. Тільки в процесі освіти і виховання потенціальні задатки й можливості індивіда

перетворюються в реальні сутнісні сили, особистість оволодіває духовним багатством, універсально і гармонічно розвиває свої емоційні інтелектуальні і фізичні сили. Освіта є неодмінним засобом укорінення в соціальне середовище тих надбань людського духу, без яких немислима цивілізованість.

Зазначаємо, що спілкування – найважливіший професійний інструмент педагогічної діяльності. Повноцінне педагогічне спілкування є поліфункціональним. Аналіз стилю спілкування доцільно розпочинати із визначення ставлення до спільної з дітьми діяльності, а також готовності до виявлення активно-позитивного ставлення. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в дослідженні педагогічного спілкування як такого, що створює найкращі умови розвитку учня як повноцінного суб'єкта навчальної діяльності і як особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вашуленко М. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання / М. Вашуленко // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 11–14.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Заболотська О. О. Теоретико-методичні засади формування індивідуальності майбутніх учителів-словесників у професійній підготовці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. О. Заболотська. – Одеса, 2007. – 46 с.
4. Кулеша М. М. Стиль педагогічного спілкування як важливий чинник в організації «суб'єкт-суб'єктних» взаємин / М. М. Кулеша // Матеріали науково-методичної конференції «Реалії, проблеми та перспективи розвитку інженерної освіти» (16–17 грудня 2003 року). – Івано-Франківськ, 2003. – С. 38–40.
5. Пентилюк М. І. Особливості технології уроку мови / М. І. Пентелюк // Дивослово. – 1999. – № 4. – С. 16–18.
6. Пентилюк М. І. Концептуальні засади мовної освіти як засобу інтелектуального й духовного розвитку особистості / М. І. Пентелюк // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Херсон, 1998. – С. 14–18.
7. Скотний В. Г. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному / В. Г. Скотний. – Дрогобич : Вимір, 2004. – С. 245–275.
8. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості: соціопсихо-лінгвістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філолог. наук : спец. 10.02.02; 10.02.01 / Н. П. Шумарова. – К., 1994. – 48 с.
9. Ющук І. Психологічний аспект у методиці викладання рідної мови / І. Ющук // Урок української. – 2000. – № 1. – С. 30–33.
10. Педагогічне спілкування. Комунікативна атака [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/school/theory/957/>